

ПЕДАГОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ СТУДЕНТІВ УКРАЇНИ І КИТАЮ У ВОКАЛЬНО-АНСАМБЛЕВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

3. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів] / Т. І. Поніманська. – К.: “Академ-видав”, 2006. – 456 с.

4. Фунтікова О. О. Дитина й розумова діяльність: до питання про навчання / Фунтікова О. О. // Дошкільна освіта. – 2004. – № 4 (6). – С. 33–37.

5. Тарасенко Г. С. Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: Навчально-методичний посібник / Г. С. Тарасенко. – К.: Вид-во “Ліра-К”, 2010. – 320 с

[Psychological explanatory dictionary of the most modern terms]. Kharkiv: Prapor, 672 p. [in Ukrainian].

3. Ponimanska, T. I. (2006). *Doshkilna pedahohika* [Preschool Pedagogy]. *Tutor manual for students of the Higher Educational Establishments*. Kyiv: “Akademvydav”, 456 p. [in Ukrainian].

4. Funtikova, O. O. (2004). *Dytyna u rozumova diialnist: do pytannia pro navchannia* [Child and mental activity: the question of studying]. *Pre-school education*, no. 4 (6), pp.33–37. [in Ukrainian].

5. Tarasenko, H. S. (2010). *Orhanizatsiia dytiachoi i hrovoy diialnosti v konteksti nastupnosti doshkilnoi ta pochatkovoї osvity* [An organization of the children’s gaming activities in the context of continuity of pre-school and primary education]. *An educational and methodical manual*. Kyiv: Vyd-vo “Lira-K”, 320 p. [in Ukrainian].

REFERENCES

1. Nychkalo, S. A. (1999). *Mystetstvoznavstvo: Korotkyi tlumachnyi slovnyk* [Art Studies: A Short Explanatory Dictionary]. Kyiv: Lybid, 208 p. [in Ukrainian].

2. Shaparia, V. (Ed.). (2009). *Psykhologichnyi tlumachnyi slovnyk naisuchasnishykh terminiv*

Стаття надійшла до редакції 06.07.2018

УДК 378.064.3(477+510):784.96

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2018.144331>

Чень Цзяньїн, аспірант

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, м. Київ

ПЕДАГОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ СТУДЕНТІВ УКРАЇНИ І КИТАЮ У ВОКАЛЬНО-АНСАМБЛЕВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті актуалізовано потребу у формуванні комунікативних умінь студентів України і Китаю в контексті інтеграційних полікультурних процесів. Розроблено і представлено педагогічні принципи, що стали основою організаційно-методичної моделі формування комунікативних умінь студентів, а саме: адресності та полісемії інформації; узгодженості дій в контакті; міжетнічної толерантності (представлено характеристику міжетнічної толерантності); партнерської взаємодії. Опора на представлені принципи сприяє об’єднанню виконавців ансамблю в єдиний злагоджено функціонуючий організм з опорою на співдія, забезпечуючи високе художнє виконання вокальних творів.

Ключові слова: комунікативні уміння; вокально-ансамблева діяльність; педагогічні принципи; адресність та полісемія інформації; контакт; співдія; міжетнічна толерантність; партнерський підхід.

Літ. 9.

Chen Tsyanying, Postgraduate Student,

National Mukhaylo Drahomanov Pedagogical University, Kyiv

PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF THE FORMATION OF THE UKRAINIAN AND CHINESE STUDENTS’ COMMUNICATIVE SKILLS OF VOCAL ENSEMBLE ACTIVITIES

The article actualizes the need of the formation of communicative skills of students of Ukraine and China in the context of integrational multicultural processes. The pedagogical principles that became the basis of the organizational and methodical model of formation of the students’ communicative skills are presented. The principle of targeting and polysemy information involves the understanding of the content and purpose of information, taking into account the specifics of the addressee – “other” in the communicative process. Coherence of action in contact is a principle that has a subject-based approach and involves the person’s personal inclusion of the subject in the communication process and co-operation in the performing activities. The principle of interethnic tolerance is realized through the conscious position of the participants of the vocal ensemble on their own tolerant behavior; characteristics of interethnic tolerance are presented. The principle of partnership interaction involves the responsibility and equal rights of each participant in all types of joint activities. Reliance on the presented principles promotes the unification of the ensemble’s performers into a single coherently functioning organism, providing highly artistic performance of vocal works.

Keywords: communicative skills; the vocal-ensemble activity; pedagogical principles; polysemy information; a contact; co-action; interethnic tolerance; partnership approach.

Постановка проблеми. Інтеграція України в європейській освітній простір відбувається в складних умовах становлення нової системи освіти, що передбачає підготовку кваліфікованого конкурентоспроможного фахівця, здатного не

лише здійснювати музично-педагогічну діяльність, а й гідно представити свою країну у світі. У цьому контексті актуалізується потреба формування комунікативних умінь студентів – майбутніх учителів музики в Україні і Китаю.

У науковій літературі питання комунікації та комунікативних вмінь було частково розкрито в наукових працях Р. Якобсона, Ю. Лотмана, М. Бахтіна, П. Єршова, Г. Почепцова, Г. Шагивалєєвої, А. Піза, М. Філоненко. Наукова література містить значний перелік праць сучасних авторів, дослідницьким інтересом яких стала проблема висвітлення поняття “комунікація”. Серед них, зокрема, наукові пошуки Г. Андрєєвої, Л. Бірюк, Т. Гриценко, І. Клименко, Ю. Косенко, Є. Мелібруди, К. Платонова, Є. Проворової, С. Сарновської, Н. Формановської, М. Шевандіна, С. Шевчук, О. Яковлевої. Досить широко представлені також теоретичні положення щодо розгляду структурних елементів комунікативної діяльності, зокрема в працях Д. Годлевської, В. Кан-Калика, А. Мудрика, К. Роджерса, С. Рубінштейна, Н. Сейко, І. Цимбалюка, С. Шатилова, І. Шевандіна та інших.

До висвітлення сутності комунікативної діяльності, особливостей її прояву звертаються Ф. Бацевич, М. Каган, Н. Кузьміна, Н. Нікандров, М. Тутушкіна, О. Цимбалюк. Питання розвитку художньої-комунікативних умінь є фокусом наукових робіт Н.Волкової та А. Зайцевої. Разом з тим, недостатньо висвітлено залишається проблема формування комунікативних умінь студентів України і Китаю, зокрема, у вокально-ансамблевій діяльності.

Мета статті – обґрунтувати педагогічні принципи формування комунікативних умінь студентів України і Китаю у процесі вокально-ансамблевої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Розроблена нами організаційно-методична модель формування комунікаційних умінь студентів України та Китаю містить взаємопов’язані складові: мету, завдання, наукові підходи, педагогічні принципи та умови, чинники та етапи.

У результаті вивчення та дослідження феномену “комунікативні вміння”, було з’ясовано доцільність орієнтування процесу їх формування на педагогічні *принципи*. Під принципами у педагогіці зазвичай розуміють певні вихідні положення та вимоги до процесу навчання, досконале виконання яких забезпечує його ефективність.

Діяльність вокального ансамблю відбувається як у навчальному процесі, так і поза ним, відповідно, комунікативний процес можливий у всіх видах активності студентів. У нашому

дослідженні розроблено структуру комунікативних умінь студентів України і Китаю, що складає: мотиваційний, перцептивний, інформаційний, інтерактивний, експресивний змістові блоки. Кожен блок містить відповідні уміння, котрі сприяють формуванню нових взаємин, дієвому ставленню не лише до вокально-ансамблевої діяльності, а й до себе в цій діяльності. При формуванні комунікативних умінь кожного блоку, пропонуємо спиратись на педагогічні принципи: *адресності та полісемії інформації; узгодженості дій в контактї; міжетнічної толерантності; партнерської взаємодії.*

Розкриємо зміст представлених принципів детальніше. Принцип *адресності та полісемії* передбачає розуміння її змісту, що має передаватись, мети передавання інформації та визначення адресата з врахуванням специфіки “іншого”, того, з ким відбувається комунікативний процес. Враховуючи те, що студент має різні сфери спілкування та комунікації, адресність інформації, що передається різниться. Серед адресантів можуть бути: слухачі (при концертному виконанні вокального твору), учасник чи учасники ансамблю (під час репетицій та виступів), однокурсники (у процесі побутової взаємодії, спільного навчання тощо). Відповідно інформація для кожного адресата буде різною. Так, під час виступу ансамблю слухачеві буде відправлена музично-вербальна інформація у вигляді виразного виконання вокального твору, де міміка, жести сприяють розкриттю образу і допомагають слухачеві у сприйнятті інформації. У цей же час, додаткові невербальні знаки можуть бути послані учасникам колективу (або концертмейстеру) з метою покращення виконання, або утримання ансамблевого звучання: погляд, кивання головою, жести, домовлене використання елементів костюму, легкі присідання тощо. У звичайному позаконцертному спілкуванні важливо обирати стиль говоріння, розділяючи викладачів, студентів та осіб, що не розуміють спеціальної лексики.

Принцип *узгодженості дій в контактї* має підґрунтям суб’єктний підхід і містить такі комунікативної дії: особистісне включення суб’єкта у процес комунікації; налагодження зворотного зв’язку. Розглянемо цей принцип детальніше. Суб’єкт може бути фізично у просторі, де відбувається комунікативний процес. Разом, з тим, його присутність може характеризуватися як формальна, якщо: він незацікавлений у тому, що відбувається, йому не подобається співрозмовник (и), не готовий до спілкування, він знаходиться у комунікації лише за вимогою керівника (викладача, начальника).

Принцип узгодженості дій в контакті передбачає в першу чергу особистісну присутність, наявність не лише фізичну, а й ментальну та емоційну. Тільки за таких умов можливим є прояв емпатії, “розумного слухання” та емоційної реакції на іншого учасника (ів) комунікативного процесу. Для учасника вокального ансамблю особистісна присутність також важлива в контакті з іншими студентами. Адже спільне виконання музичних творів передбачає утримання невербального контакту з ними. невербальними проявами у комунікативному процесі є кінетика (міміка, жести, поза, контакт очей) та проксемика (система взаємного використання простору комунікантами). Гармонійне ансамблеве виконання вокальних творів передбачає наявність повного невербального контакту учасників одне з одним. З перелічених проявів найбільш дієвим для реалізації принципу узгодження контакту є утримання контакту очима та проксемика – взаємне використання сценічного простору. Отже художнє виконання музичного твору залежить від наявності контакту між вокалістами.

Контакт зі слухачами під час виступу ансамблю налагоджується в процесі передавання музично-вербальної та невербальної інформації – виконання вокального твору. Так як контакт можливий лише за умови реакції іншого на подану інформацію, відповідно оплески, та інші фізичні прояви публіки будуть ознаками встановленого контакту (вигуки, пози, напрями поглядів тощо.)

Ще одна складова принципу узгодження дій в контакті – зворотній зв’язок враховує інтерактивний блок комунікативних умінь. Ефективного зворотного зв’язку можна досягти за умови: без оціночного та зацікавленого стилю говоріння; негайної реакції в момент спілкування чи взаємодії; віднесення зворотного зв’язку до конкретного прояву чи вчинку певної особи, а не до людської поведінки загалом. За теорією транзактного аналізу Е. Берна, при нормальних стосунках стимул одного комуніканта викликає відповідну та очікувану реакцію іншого у вигляді слів, дій, вчинків, що у свою чергу, має вплив на поведінку першої. Так виникає ланцюг взаємних реакцій, де кожна комунікативна дія (транзакція) впливає на подальший розвиток комунікативного процесу.

Отже, за допомогою принципу *узгодженості дій в контакті* формується інформаційно-комунікативна взаємозалежність між учасниками комунікативного процесу, що може стати запорукою успішної взаємодії в колективі.

Досвід роботи з навчальними колективами, де водночас навчаються представники різних

культур, показав, що переважна кількість непорозумінь між іноземними студентами і викладачами, а також між іноземними та вітчизняними студентами спричинена поведінкою, що не відповідає звичній традиції. Це, в свою чергу викликає появу хибних висновків та формування певного ставлення до представників іншої культури та стереотипів поведінки [9, 117]. Стереотипи, з одного боку, допомагають орієнтуватися в певних ситуаціях, що не викликані необхідністю у прийнятті рішень, з іншого боку, зазначає Є. Подольська, стереотипи – це закріплена форма упередження, що відіграє негативну роль, “заважають об’єктивно оцінювати протиріччя, які виникають у ході розвитку суспільних відносин, неоднозначність вчинків людей” [9; 8, 279].

Наступний принцип, яким ми пропонуємо керуватися у формуванні комунікативних умінь – принцип *міжетнічної толерантності*.

Однією з перших робіт, що розкривають проблему толерантності, було дослідження А. Погодіної. Вона розробила цілий комплекс показників толерантної особистості: стійкість особистості, що проявляється у сформованості соціально-моральних мотивів поведінки особистості в процесі взаємодії з людьми інших етнічних (соціальних) спільнот; емоційна стабільність; доброзичливість, ввічливість, терпіння; соціальна відповідальність; соціальна релаксація; самостійність; емпатія; чутливість; чемність; екстравертність; здатність до рефлексії; дивергентність, гнучкість, критичність мислення; відсутність стереотипів та забобонів; мобільність поведінки – здатність до швидкої зміни стратегії або тактики, враховуючи обставини, що складаються; відсутність напруги та тривожності в поведінці; автономність поведінки; прогностицизм; динамізм; соціальна активність – готовність до взаємодії в різних соціальних міжетнічних ситуаціях з метою досягнення поставлених цілей і побудови конструктивних відносин у суспільстві; соціальна самоідентифікація; соціальна адаптованість; креативність; соціальний оптимізм; ініціативність [7, 4 – 7].

“Енциклопедія освіти” пропонує положення, згідно з якими, діяльність педагога з позиції толерантності ґрунтується на трьох аспектах: якості толерантної особистості; прояву толерантності в професійній діяльності; реалізації принципів толерантності в педагогічному спілкуванні [3, 913].

Для нашого дослідження цінними видаються характеристики толерантної особистості, виведені

О.А. Грива. Науковець розкриває характеристику толерантної особистості через когнітивну, аксіологічну, інструментальну та якісну складові. До когнітивної складової автор відніс: знання історії та культури народів світу, регіону, основи релігійних знань; гендерні, вікові, етнічні, соціальні відмінності; процеси, які характерні для сучасності: глобалізація, криза тощо. Аксіологічна складова толерантної особистості передбачає ціннісні установки на: цінність особистості та культури; паритетні, поважливі стосунки; соціальну відповідальність; подолання стереотипів; упереджень, агресії. Інструментальна складова зорієнтована на вміння: вступати в контакт, взаємодіяти з іншими людьми та групами; спілкуватися з представниками інших культур; здійснювати комунікації; діяти в умовах полікультурності, в умовах гетерогенних груп; полікультурно мислити. Остання складова – якісна, характеризує толерантну особистість як: терплячу; спокійну; емпатійну; критично мислячу; соціально гнучку; емоційно стабільну; самостійну [2].

Цікавим також є дослідження О.В. Желнович з проблеми виховання толерантності у студентів закладів вищої освіти. Науковець упорядковує показники толерантності до трьох. У когнітивному автор виділяє: прояв плюралізму думок і оцінок, відсутність стереотипів, забобонів, гнучкість і критичність мислення. Емоційний – має показниками розвинуту емпатію, емоційну стабільність, доброзичливість, увічливість, терпимість, емоційну чуйність, високий рівень співпереживання до іншої людини, здатність до рефлексії, усвідомлення власних переживань. Поведінковий складова передбачає прояв толерантності у висловлюванні і відстоюванні власної позиції, толерантне ставлення до висловлювань інших, вміння домовлятися та взаємодіяти з різними іншими, конструктивна поведінка в напружених ситуаціях [4].

І.М. Палько вважає міжкультурну комунікацію основним чинником формування міжкультурної толерантності майбутніх соціальних педагогів [6, 277 – 284]. Визначення міжетнічної толерантності представлено в етносоціології як здатність особистості до виявлення терпимості до невідомого чи малознайомого способу життя осіб, що представляють інші спільноти, їх поведінки, національних традицій, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань. Акцентовано увагу на тому, що зміна рівня цієї здатності залежить від наявності в особи досвіду спілкування з представниками інших етнічних груп. У навчальній педагогічній літературі міжетнічна толерантність визначається

як активна моральна позиція і психологічна готовність до терпимості в ім'я позитивної взаємодії з людьми іншої культури, нації, релігії, соціального середовища. Варто відмітити, що у сфері міжнаціонального спілкування виростає значення “цінності “Іншого”, відмінного від свого, цінності різниці, право на плюралізм поглядів” [5, 66].

Саме тому, надзвичайно важливо, аби керівник вокального ансамблю враховував міжкультурну специфіку і будував стосунки зі студентами з позиції толерантності – активної моральної і психологічної готовності до терпимості з метою позитивної взаємодії зі студентами різних країн, соціального середовища, культури, нації, релігії.

Формування комунікативних умінь студентів з опорою на принцип міжкультурної толерантності передбачає усвідомлену позицію керівника ансамблю щодо власної особи як взірця толерантної поведінки. Такий керівник створює умови для конструктивного вирішення конфліктів між студентами різних культур; заохочує до ознайомлення іноземних студентів з історією, культурою, вокальною традицією України, а українських студентів з відповідною інформацією про Китай; забезпечує умови для спільного функціонування вокального колективу, чітко формулюючи власну позицію у всіх суперечливих або творчих питаннях, сприяє залученню студентів до приймання спільних рішень щодо репертуару та виконавської інтерпретації вокальних творів.

При формуванні комунікативних умінь студентів України і Китаю варто враховувати, що під час їх вокально-ансамблевої діяльності утворюються особливі міжособистісні стосунки, що характеризуються усвідомленим орієнтуванням один на одного як на рівноправних партнерів, котрі об'єднані спільною метою підготовкою та передаванням закодованої музично-сислової інформації від композитора до слухача. Як зазначалось вище, такий вид музично-виконавської діяльності трактується нами як специфічна форма узгодженої партнерської взаємодії, що дозволяє потужно розширити спектр виконавських можливостей кожного учасника як індивідуально, так і у творчій взаємодії з іншими та концертмейстером. Здійснення різноманітних комунікативних зв'язків у колективі зі студентів різних культур ускладнено якісним складом, що характеризується специфічним емоційно-особистісним контактом. Разом з тим, взаємовідносини в ансамблі набувають рис персоніфікації у виконанні, де кожна персону водночас є індивідуальністю та часткою цілого. Саме тому *принцип партнерської взаємодії*, що ґрунтується на рівноправ'ї кожного учасника у

виборі та відповідальності, односпрямованості, співдії, співпраці, співпереживанні, узгодженості дій і сприяє об'єднанню ансамблевих виконавців у єдиний злагоджено функціонуючий організм, що забезпечує плідність взаємодії, успішну виконавську діяльність.

При роботі з учасниками вокального ансамблю з метою формування комунікативних умінь увагу треба звернути на погодження міжособистісних дій, що стане рушійною силою з координації та динамізації спільних творчих процесів як у самому ансамблевому колективі, так і у спілкуванні його з публікою. Врахування цих обставин допоможе керівникові ансамблю об'єднати та узгодити творчі наміри виконавців, що набули статусу партнерів-однотимців. Такий партнерський підхід у вокально-ансамблевій діяльності характеризується переходом індивідуальної формули "Я" до колективної "Ми", яка орієнтує музикантів на співтворчість і нерозривну єдність усіх виконавчих дій, що спрямовані на слухачську аудиторію. У рамках спільної творчості відбувається накопичення потенціалу особистісних і професійних умінь та навичок побудови своєрідного психологічно-позитивного поля взаємодії вокально-ансамблевих виконавців, спрямованих, за влучним висловом Т.А. Гайдамович, на "оволодіння таємницею співучасті, спів-розуміння, спів-уяви" [1, 114].

У цьому дослідженні ми приділили увагу обґрунтуванню педагогічних принципів формування комунікативних умінь студентів в умовах вокального ансамблю. Подальші наукові пошуки вбачаються у розробці педагогічних умов та методів організаційно-методичної моделі формування комунікативних умінь студентів у вокально-ансамблевій діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдамович Т. А. Избранное [текст] / Т. А. Гайдамович. – М.: Музыка, 2004. – 544 с.: ил.
2. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища / О. А. Грива. – К.: Парапан, 2005 – 227 с
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Желнович О. В. Воспитание толерантности студентов вуза: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. педагог. наук: спец. 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования" / О. В. Желнович. – Бийск, 2010. – 22 с.
5. Палаткина Г. В. Формирование этнотолерантности у младших школьников / Г. В. Палаткина // Начальная школа. – 2003. – № 11. – С. 65–72.

6. Палько І.М. Міжкультурна комунікація як чинник формування міжкультурної толерантності майбутніх соціальних педагогів / Інна Миколаївна Палько // Попередження насильницьких конфліктів у міжкультурних спільнотах і формування культури миру: зб. наук. праць/ред.-укл. М.А. Араджіоні, І.В. Брунова-Калісецька / Кримське відділення Інституту сходознавства ім. А.Ю. Кримського Національної академії наук. – Серія: Межкультурний діалог. Історія і сучасність. – Випуск 1. – К.: ПП "Золоті ворота". – С.277–284.

7. Погодина А. А. Толерантность: Термин. Позиция. Смысл. Программа / А. А. Погодина / История (приложение к газете "Первое сентября") – 2002. Март (№11). – С. 4–7.

8. Подольська Є. А. Кредитно-модульний курс культурології: навч. посіб. / Подольська Є. А., Лихвар В. Д., Погорілий Д. Є. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 368 с.

9. Шавкун І.Г. Міжкультурна комунікація як складова сучасної менеджмент-освіти / І. Г. Шавкун // Культурологічний вісник Нижньої Наддніпряни. – 2009. – Вип. 23. – С.115–118.

REFERENCES

1. Gajdamovich, T. A. (2004). *Izbrannoe* [Selected works]. Moscow: Muzyka, 544 p. [in Russian].
2. Hryva, O. A. (2005). *Sotsialno-pedahohichni osnovy formuvannia tolerantnosti u ditei i molodi v umovakh polikulturnoho seredovyshcha* [Sociopedagogical bases of tolerance formation in children and youth in conditions of multicultural environment]. Kyiv: Parapan, 227 p. [in Ukrainian].
3. Kremen, V. H. (Ed.). (2008). *Entsyklopediia osvity* [Encyclopedia of Education]. Kyiv: Iurinkom Inter, 1040 p. [in Ukrainian].
4. Zhelnovich, O. V. (2010). *Vospitanie tolerantnosti studentov vuza* [Education of students' tolerance]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Bijsk, 22 p. [in Russian].
5. Palatkina, G. V. (2003). *Formirovanie ethnotolerantnosti u mladshih shkolnikov* [Formation of ethnotolerance in younger schoolchildren]. *Elementary school*, no. 11, pp. 65–72. [in Russian].
6. Palko, I. M. *Mizhkulturna komunikatsiia yak chynnyk formuvannia mizhkulturnoi tolerantnosti maibutnikh sotsialnykh pedahohiv* [Intercultural Communication as a Factor for the Formation of Intercultural Tolerance for Future Social Teachers]. *The preventing of violent conflicts in the intercultural communities and building a culture of peace: a collection of scientific works*. (Ed.) M.A. Aradzhioni, I.V. Brunova-Kalisetska. *Crimean branch of the Institute of Oriental Studies named after A.Yu. Krymskiy of the National Academy of Sciences*.

Series: *Intercultural Dialogue. History and modernity*. Vol. 1. Kyiv: PP "Zoloti vorota", pp.277–28. [in Ukrainian].

7. Pogodina, A. A. (2002). *Tolerantnost': Termin. Poziciya. Smysl. Programma* [Tolerance: The term. The position Meaning. Program tutorials]. *Istoriya (prilozhenie k gazete "Pervoe sentyabrya")*. *Mart (no.11)*, pp. 4–7. [in Ukrainian].

8. Podolska, Ye. A., Lykhvar V. D. & Pohorilyi,

D. Ye. (2006). *Kredytno-modulnyi kurs kulturolohii* [Credit-module course of cultural studies]. Kyiv: Tsentri navchalnoi literatury, 368 p. [in Ukrainian].

9. Shavkun, I. H. (2009). *Mizhkulturna komunikatsiia yak skladova suchasnoi menezhment-osvity* [Intercultural communication as a component of modern management education]. *The Cultural Herald of the Nyzhnya Naddniprovyanshchyna*, vol. 23, pp.115–118. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.06.2018

Працюю, коли тобі сумно, – це єдиний засіб розігнати смуток. Працюю, щоб не впастися в тугу: ніщо так не рятує від сумній порожнечі, як робота. Працюю, коли тобі супроводжує успіх; немає інших ліків проти “запоморочення”, окрім роботи”.

*Йоганнес Роберт Бехер
німецький поет*

“Коли ти твердо йдеш шляхом, яким почав іти, то, на мою думку, ти щасливий”.

*Григорій Сковорода
український філософ і поет*

“Людина має навчитися підкорятися самій собі й бути підвладною самій собі та своїм рішенням”.

*Цицерон
давньоримський, філософ*

“І чим більше я розмірковую, тим більше дві речі сповнюють мою душу новим подивом і наростаючою побожністю: зоряне небо наді мною та моральний закон у мені”.

*Іммануїл Кант
німецький філософ*

“Всі перешкоди і труднощі – це щаблі, по яких ми ростемо вгору”.

*Фрідріх Ніцше
німецький філософ, психолог*

У тому, що стосується майбутнього, я повторюю одне: за що б ви не взяли, головне – будьте віддані своїй справі до кінця. Не обов'язково досягати якогось зоряного успіху, але бути чесним перед самим собою в обраній професії – обов'язково”.

*Роберт де Ніро
американський кіноактор, режисер, продюсер*

